

УДК 158

ЧИ МОЖЛИВИЙ КОМПРОМІС В ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Меркулова Юлія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна)

Компромисс – способ достижения взаимопонимания и основание для прекращения конфликтного противостояния, завершение конфликта путем заключения соглашения о взаимных уступках, которые обеспечивают частичное удовлетворение интересов сторон. При урегулировании юридических конфликтов в современном правосудии стороны часто разочаровываются в компромиссе, обе остаются неудовлетворенными. Причина этого - в отсутствии психологического сопровождения как самого процесса переговоров, так и последующего «ведения» сторон психологами, которые должны способствовать получению сторонами «полезного урока» касательно инцидента, который произошел, чтобы снова не становиться жертвой или преступником. Юрикопсихологический подход к решению юридических конфликтов может сделать достижения компромиссов одним из ключевых средств современного уголовного производства, при условии учета его психологической составляющей и общественного резонанса.

Ключевые слова: компромисс, юридический конфликт, психологические основы уголовного производства, психологическое сопровождение, обида, медиатор.

ВОЗМОЖЕН ЛИ КОМПРОМИСС В ПРОЦЕССЕ ПРАВОВОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА

Меркулова Юлия Васильевна,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры психологии и педагогики
(Одесский государственный университет внутренних дел,
г. Одесса, Украина)

Компроміс – спосіб досягнення порозуміння й підстава для припинення конфліктного протистояння, завершення конфлікту шляхом укладання угоди про взаємні поступки, які забезпечують часткове задоволення інтересів сторін. При врегулюванні юридичних конфліктів в сучасному правосудді сторони часто розчаровуються в компромісі, обидві залишаються незадоволеними. Причина цього – у відсутності психологічного супроводу як самого процесу переговорів, так і подальшого «ведення» сторін психологами, які мають сприяти отриманню сторонами «корисного уроку» з інциденту, що трапився, аби знов не ставати жертвою чи злодієм. Юридико-психологічний підхід до вирішення юридичних конфліктів може зробити досягнення компромісів одним з ключових засобів сучасного кримінального провадження, за умов урахування його психологічної складової та суспільного резонансу.

Ключові слова: компроміс, юридичний конфлікт, психологічні засади кримінального провадження, психологічний супровід, образа, медіатор.

IS A COMPROMISE POSSIBLE IN THE LEGAL PROCESS OF RESOLVING A LEGAL CONFLICT

Merkulova Yulia Vasilevna,
candidate of legal Sciences, associate Professor,
associate Professor of psychology and pedagogy
(Odessa State University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine)

Analysis of recent publications on the topic of the article gives grounds to say that experts (in law) paid more attention to the subjective aspect of relations between the parties of the conflict, to the negotiations as a method of clarification of the parties and finding a solution of the conflict. In philosophy and sociology of law conflict is seen as "a normal social phenomenon", the mean of identifying, and without which social progress is impossible, a prerequisite of solving contradictions and disputes, something opposite to "stagnation." At the same time conflicts can be both functional and dysfunctional.

The compromise is a way to achieve the understanding and basis for termination of the conflict confrontation, the completion of the conflict by concluding agreements on mutual concessions that provide partial satisfaction of interests.

Under the legal compromise we mean agreement of the parties, which is achieved through the use of mechanisms of legal regulation (in accordance with Chapter Three of the current Criminal Procedural Code of Ukraine), which provides compensation for damage, conciliation in order to minimize psychological stress in legal relations, resulting from a number of victim's experience emotional states. One of the first in ontogeny of social emotions is the resentment, which firstly appeared at the age of 2-3 years and generates disjunctive (that separate people) emotions, feelings, intentions, anger, hatred, desire of revenge. Over the time,

psychologists and psychiatrists have to deal with the negative consequences of the accumulation of neurotic resentment, vulnerability, as a stable quality of the individual.

Offense - is an unfair distortion of the human's "image", which occurs in response to action (inaction) of another person (it is impossible to feel hurt by yourself or by a natural phenomenon, though you can be angry at yourself or angry because of bad weather) reflecting internal experiences associated with feelings of anger and self-pity, for example, in case when the other person does not provide the expected note or did not show respect, trust, or behaved roughly.

Feelings of anger and frustration because of offense pass with time, but there stays a general negative emotional background that goes into strangulated feeling of dignity, honor, pride. The moral inferiority, gained in result of offence, encourages the offended to think of self-defense. In thinking and speaking the word "resentment" is changed to more emotionally expressive term "anger." The emotional reaction "resentment" takes the form of a state that has arisen because of the unforgiven actions towards the person: bullying, humiliation, personally significant conflict.

Thus, the state of "resentment" has two poles: the claim to another person and regret to yourself. These two components are present in the description of emotion "resentment" from both sides depending on which one is in the spotlight. Inside one meaning of resentment there are two options: insult for something (words, act); insult on someone. It is logical to proceed from the phenomenon of resentment to the question of experience (recognition) and the possibility of forgiveness of the guilty person. The complexity of the study of this phenomenon is that despite the wide spread of the notion of forgiveness in spoken language, literature, theology and philosophical theories; its content is still interpreted ambiguously. Consequently, during psychological research dedicated to apologies, difficulties with the terminology and research procedures appear.

Legal and psychological approach in solving legal conflicts can make compromises as one of the key tools of modern criminal proceedings, taking into account the terms of the psychological component and publicity.

Keywords: compromise, legal conflict, the psychological basis of criminal proceedings, psychological support, the offense, the mediator.

Постановка проблеми у загальному плані. Компроміс – спосіб досягнення порозуміння й підстава для припинення конфліктного протистояння, завершення конфлікту шляхом укладання угоди про взаємні поступки, які забезпечують часткове задоволення інтересів сторін. При компромісі жодна сторона не перемагає, але і не програє в ситуації, коли суб'єкти бажають швидко припинити конфлікт і не мають достатніх ресурсів для задоволення всіх своїх інтересів та повної перемоги над протилежною стороною.

За бажанням, при міжособистому конфлікті, дійти згоди можна власними силами, а у випадку соціального або юридичного конфлікту виникає потреба втручання третьої сторони й застосування механізмів правового регулювання правовідносин.

Ідея компромісу виникла в контексті теорії суспільного договору, який був предметом дослідження багатьох філософів минулого: Т. Гобса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, а Г. Гегеля та ін. В юридичній літературі наголошується, що компроміс у суспільних відносинах сприяє стабілізації громадянського суспільства, зміцненню законності та правопорядку.

Теорія правового компромісу в практичному плані втілюватися в правах системах Англії, Німеччини, США, Франції. В Україні юридичний компроміс більш широко знаходить своє відображення в кримінальному праві та кримінальному процесі, що сприяє

ефективній боротьбі зі злочинністю та її попередженню. Проблема компромісу в кримінальному та кримінально-процесуальному праві була предметом досліджень таких вчених, як М. Акімов, Х. Алікперов, Б. Толчинський, С. Туркота, Г. Усатий та ін. В їх роботах системно обґрунтоване поняття кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісу, пояснюється його значення щодо зниження рівня психологічної напруги суб'єктів кримінального та кримінально-процесуального права; доводяться причини та умови утворення компромісу в кримінальній та кримінально-процесуальній сферах; розглядається зміст компромісних норм тощо [8, 10, 11].

В галузі психології та конфліктології питанням розв'язання конфліктів приділяли увагу І. Ващенко, А. Гірник, В. Звонко, О. Іванова, В. Ішмуратов, Г. Ложкін, Н. Повякель. В останні десятиліття активно розробляються питання медіації конфліктів та кримінального провадження на підставі угод, та при цьому, в галузі юридичної психології, прийнятність компромісу для потерпілої сторони з урахуванням емоційної сторони взаємин (образи, гніву, бажання помститися або здатності вибачити кривдника) ще не вивчена. Відсутнє обґрунтування його значення у механізмі правового регулювання, не визначені сутність явища "юридичний компроміс", закономірності, принципи застосування, сфери та форми прояву.

У науковій юридичній та психологічній літературі практично не існує праць, які пропонують рішення проблеми правового регулювання конфліктів на підставі «юридичного компромісу». Недостатньо вивченими залишаються психологічно-правові аспекти функціонування МПР. Це знижує якість теоретичного обґрунтування закономірностей, від яких значною мірою залежить динамізм правовідносин, швидкість та гнучкість процесу їх регулювання через трансформацію волі суб'єктів права. Не розкритою залишається роль компромісу в елементній частині МПР, яка представлена певним чином у практиці правового регулювання без належного обґрунтування її об'єктивності, системності та прогностичного впливу на юридичний результат. Перелічені недоліки гальмують процес функціонування МПР, що суттєво шкодить правам і свободам людини та громадянина, режиму законності та правопорядку в державі й суспільстві. Тому проблема пошуку шляхів вирішення юридичних конфліктів на підставі компромісу, залишається актуальною.

На наш погляд, вирішення цієї проблеми можливе на підставі науково обґрунтованого впровадження юридичного компромісу в механізм правового регулювання, що надасть можливість удосконалити правові та психологічні засади кримінального провадження із позицій юридичної психології.

Мета статті полягає у визначенні й обґрунтуванні теоретико-прикладних аспектів оптимізації механізму правового регулювання на основі аналізу сутності юридичного конфлікту та компромісу в його вирішенні.

Аналіз останніх публікацій за темою статті дає підстави констатувати, що фахівців в галузі права (В. Авер'янов, Х. Алікперов, С. Гусарев, А. Ішмуратов, Д. Керімов, А. Колодій, В. Копеїчиков, Р. Лівшиць, А. Олійник, І. Погрібний, П. Рабінович, О. Тихомиров, А. Шульга, та ін.) досить значну увагу приділили процесуальній стороні розв'язання конфліктів у правовому полі, а психологи та конфліктологи (О. Анцупов, Ф. Бородкін, І. Ващенко, Н. Гришина, І. Ващенко, Ф. Василюка, А. Гірник, О. Іванова, Г. Ложкіна, П. Лушина, Л. Орбан-Лембрік, М. Пірен, Н. Пов'якель, С. Яковенко) більше уваги приділили суб'єктивній стороні взаємин сторін у конфлікті, переговорам як методу з'ясування позицій сторін та пошуку виходу із конфлікту (Х. Корнелиус, Л. Коузер, Ю. Меркулова, Ш. Фейр, В. Юл) [1, 2, 3, 5, 7, 9].

Слід зазначити, що в філософії та соціології права конфлікт розглядається як «нормальне соціальне явище», засіб виявлення та без яких неможливий суспільний поступ,

передумова розв'язання протиріч та суперечок, щось протилежне «застою». Разом із цим конфлікти можуть бути як функціональні, так і дисфункціональні.

Функціональні конфлікти позитивні, адже вони сприяють розвитку, викривають недоліки та протиріччя, сприяють підтримці динамічної рівноваги; такі конфлікти розкривають приховані проблеми, роблять їх придатними для аналізу та вирішення.

Але існують і деструктивні конфлікти, засновані на порушенні загальних прав та свобод, егоїзмі, зловживанні «права сильного» й насильстві. Роль держави і права в цьому контексті полягає у підтримці законності і порядку, застосування правових механізмів відновлення справедливості.

Соціальна психологія особистості розглядає емоції людини в контексті взаємин, адже психоемоційний стан людини залежить від реального чи уявного ставлення до нього оточуючих. Одним з перших в онтогенезі соціальних емоцій є образа, яка вперше з'являється у віці 2-3 років і породжує диз'юнктивні (які роз'єднують людей) емоції, почуття, наміри: злість, гнів, ненависть, бажання помститися кривдникові.

Згодом психологам і психотерапевтам доводиться мати справу з негативними невротичними наслідками накопичення образи, уразливістю як стійкою якістю особистості («комплексом жертви»), яка становить практичний інтерес у межах кримінальної віктимології.

Під юридичним компромісом ми буденно розуміємо угоду сторін, яка досягнута в результаті застосування механізмів правового регулювання (відповідно до глави третьої чинного Кримінально процесуального кодексу України), що забезпечує компенсацію завданої шкоди, примирення сторін з метою мінімізації психологічної напруги у правовідносинах.

В результаті врегулювання суспільних відносин у вищезазначеній сфері настає їх стабілізація та гармонізація на основі заохочення активності суб'єктів права до порозуміння та конструктивної співпраці. В національній юридично-психологічній практиці активно імплементується світовий досвід діють «програма примирення» та інші аналогічні програми.

Вони ґрунтуються на можливості врегулювання конфлікту не в суді, а під час переговорів між сторонами за участі у конфлікті «третьої сторони», посередника, «медіатора», що пройшов спеціальну підготовку (така підготовка поки що не отримала нормативного закріплення).

По суті справи, медіатор до певної міри виконує функцію третейського судді, за аналогією із судовим компромісом у римському праві. Завдання медіатора, іноді професіонала, іноді громадського добровольця, полягає в тому, щоб поставити правопорушника і потерпілого обличчям до обличчя в рамках ретельно побудованої, добровільної і безпечної конфронтації. Медіатор займає позасудову, нейтральну позицію, не виносячи якого рішення і не нав'язуючи свого варіанту рішення. Він допомагає провести обговорення, висловити сторонам свої почуття та думки і виробити договір про примирення, відповідно до якого правопорушник компенсує заподіяний збиток й отримує прощення потерпілого, залишається на волі й може ре інтегруватися у суспільство без ярлика «невиправного злодія».

У сучасному, так званому «каральному», правосудді жертви злочинів часто розглядаються як пасивна сторона процесу. У відновному правосудді вони наділяються повноваженнями дієвого учасника вирішення конфлікту.

Нажаль, згодом сторони розчаровуються в компромісі, обидві сторони залишаються незадоволеними. Причина цього – у відсутності психологічного супроводу як самого процесу переговорів, так і подальшого «ведення» сторін психологами, які мають сприяти

отриманню сторонами «корисного уроку» з інциденту, що трапився, аби знов не ставати жертвою чи злодієм.

Соціальна психологія особистості розглядає емоції людини в контексті взаємин, адже психоемоційний стан людини залежить від реального чи уявного ставлення до нього оточуючих.

Однією з перших в онтогенезі соціальних емоцій є образа, яка вперше з'являється у віці 2-3 років і породжує диз'юнктивні (які роз'єднують людей) емоції, почуття, наміри: злість, гнів, ненависть, бажання помститися кривдникові. З часом психологам та психотерапевтам доводиться мати справу з негативними невротичними наслідками накопичення образи, уразливістю як стійкою якістю особистості.

Простити кривдника і припинити ображатися – не просте завдання, вона під силу зрілій, упевненій в собі особистості. Невдало проведені перговори можуть мати протилежні наслідки – посилення негативних почуттів, формування непримиренної позиції у потерпілої сторони, відчуження, заперечення, ігнорування або звинувачення потерпілого винуватцем. Такі індивідуальні та групові реакції ми могли спостерігати у справі Оксани Макар, зґвалтованої та спаленої живцем, у «Врадіївській справі», коли жертва залишилася живою, а мусить жити в невеличкому містечку разом із родичами кривдників, які продовжують залякування потерпілу й виправдовувати «своїх», хоча їх провина цілком доведена.

Психоаналітик К. Хорні, образу визначає як прояв базальної тривожності, яке виникає внаслідок витіснення базальної агресивності. Гештальт-терапевт Ф. Перлз образу розглядав як симптом порушеного «патологічного злиття». Російській психолог Д. Ольшанський розглядає образу як демонстративну реакцію, О. Г. Шмельов вважає образу ознакою егоцентризму. В. В. Столін образливість визначає як одну з внутрішніх перепон у розвитку особистості, яка перешкоджає самокритиці. Разом з тим образа і образливість ще не стали предметом спеціальних досліджень і, як правило, розглядаються в рамках вікової психології та психотерапії [2, 3, 5].

Образа – це несправедливе спотворення «образу» людини, що виникає у відповідь на вчинок (бездіяльність) іншої особи (не можна образитися на самого себе або на явище природи, хоча розсердитися на самого себе або розлютитися через погану погоду можна), що відображає внутрішні переживання, пов'язані з почуттям обурення і жалю до себе, наприклад, у тому випадку, якщо інша людина не надає очікувану увагу, не проявила повагу, довіру, поводитись брутально.

Почуття досади і розчарування від образи з часом проходить, але залишається загальний негативний емоційний фон, який переходить у почуття ущемленої гідності, честі, гордості. Моральна ущербність, надбана в результаті образи, спонукає скривдженого думати про самозахист. У мисленні й мовлені слово «образа» змінюється на більш емоційно-експресивний термін «гнів». Емоційна реакція «образи» приймає форму стану, що виник через непростачувані дії щодо людини: знущання, приниження, особистісне значущий конфлікт.

Отже, стан «образи» має два полюси: претензії до іншої особи і жаль до себе. Ці дві складові присутні в описі емоції «образи» з двох сторін: в залежності від того, яка з них виявляється в центрі уваги. В середині одного значення образи розрізняються два варіанти: образа за щось (слова, вчинок); образа на когось. Від феномена образи логічно перейти до питання переживання (визнання) провини й можливість прощення винного. Складність вивчення даного феномена полягає в тому, що, незважаючи на широку розповсюдженість поняття вибачення в розмовній мові, літературі, богослов'ї і філософських теоріях, зміст його тлумачиться неоднозначно. Внаслідок цього при

проведенні психологічних досліджень вибачення виникають труднощі із термінологією та дослідними процедурами.

До розгляду поняття прощення зверталися мислителі минулого: Епіктет, М. Монтень, Ф. Ніцше, Л. Толстой, А. Шопенгауер. У працях психологів прощення пов'язують з особистісним змістом (В. Франкл), зціленням (Е. Фромм), прийняттям іншого (Ю. Орлов), активним подоланням негативної орієнтації по відношенню до кривдника і розвитку по відношенню до нього позитивної орієнтації (Р. Енрайт, Е. Гассінья).

Дослідження феномена вибачення за кордоном в останні двадцять років носить міждисциплінарний характер. Так, прощення є предметом вивчення у філософії, психотерапії й психології та прикладної конфліктології. В Росії дослідження феномена вибачення має фрагментарний характер, було розглянуто в контексті переживання образи (О. Апуневич, Ю. Орлов), психології подружніх стосунків, взаємин в родині (А. Родіонова). В Україні прощення досліджується переважно як проблема релігієзнавства і правознавства, і лише недавно – в інтересах практичної психології (В. В. Рибалка). Феномен прощення в останні роки привернув увагу фахівців з медіації юридичних конфліктів.

Конфлікти, які стали предметом обговорення, а не емоційно заряджені сварки, спроможні активізувати процеси групового мислення і сприяти подоланню синдрому покірності, коли конформисти не висловлюють ідеї, як можуть порушити крихтку рівновагу. Конфлікт може поліпшити якість прийняття рішень, оскільки додаткові ідеї і критичний аналіз ситуації ведуть до кращого її розуміння; наслідки відокремлюються від причин, з'являються і розробляються додаткові альтернативи та критерії їх оцінки. Через конфлікт члени групи можуть опрацювати можливі проблеми ще до того, як ситуація перетвориться на невиправну. Обговорення, артикуляція позицій сприяє й кращому усвідомлюванню обставин, ставлень, які через дію механізмів психічного захисту, викривляють бачення конфліктної ситуації, заважають поглянути на неї очима опонента.

Конфлікти сприяють становленню групової солідарності, що дозволяє викоренити причини внутрішнього роз'єднання і відновити єдність. Але необхідно зважати, що такий вплив справляють конфлікти, що зачіпають тільки такі цілі, цінності і інтереси, які не суперечать основам внутрішньо групових відносин. У тенденції такі конфлікти сприяють зміні внутрішньо групових норм і відносин у відповідність з насущними потребами окремих індивідів або підгруп.

У процесі конфлікту проблема може бути вирішена шляхом, який прийнятний для всіх сторін і, в результаті, люди відчуватимуть особисту причетність до вирішення проблем, що, у свою чергу, зводить до мінімуму або зовсім усуває труднощі в виконанні прийнятих рішень – ворожість, несправедливість і вимушеність поступати проти власної волі.

Внаслідок конфлікту сторін будуть більше схильні до співпраці, а не до антагонізму в майбутніх ситуаціях, які, можливо, чреваті конфліктом.

Якщо не знайти ефективного способу управління конфліктом, можуть виникати дисфункціональні наслідки. Конфлікт в якому вирують емоції часто настільки змінює пріоритети сторін, що ставить під загрозу їх справжні інтереси. Так, невирішені конфлікти призводять до непродуктивної витрати часу, погіршення якості прийнятих рішень: адже, для прийняття правильного рішення той, хто його приймає, потребує точної інформації; якщо між сторонами і тими, хто приймає рішення, відносини порушені, то свідоме чи несвідоме перекручення інформація призведе до поглиблення ворожості й висновку про неможливість примирення, прагнення покарати кривдника,

завдати йому шкоди. При цьому розуміння того, що покарання зробить неможливим відшкодування завданої шкоди і призведе до ескалації конфлікту, не приймається до уваги.

Гострі конфлікти можуть призвести до остаточної втрати довіри. У такому випадку здається доцільним роз'єднання сторін, як це прийнято при домашньому насильстві (заборона наближатися до жертви ближче певної відстані, примусове переселення кривдника), що може знизити напругу, але викликати нові проблеми, ще гірші, ніж попередні. Йдеться, зокрема, про завдання шкоди репутації, навмисне псування речей, зниження бажання бути членом суспільства, працювати (навчатися), збереження почуттів, що роз'єднують (гнів, образа) тощо.

Таким чином, компроміс має всі шанси залишитися основним терміном в галузі вирішення ділових, юридичних, психологічних, політичних і соціальних конфліктів, хоча значення і наповнення його будуть змінюватися. Зміни можуть торкнутися як етичної сторони компромісу, так і його розуміння як бажаного результату застосування методів керування конфліктами».

Юридіко-психологічний підхід до вирішення юридичних конфліктів може зробити досягнення компромісів одним з ключових засобів сучасного кримінального провадження, за умов урахування його психологічної складової та суспільного резонансу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьєв К. К. Адміністративні договори : реалії та перспективи : монографія / [наук. ред. к.ю.н., проф. Ю. П. Битяк]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 320 с.
2. Ващенко І. В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ / І. В. Ващенко. – Х. : ХНУВС, 2002. – 255 с.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.
4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О. О. Житний. – Харків : ХНУВС, 2004. – 152 с.
5. Кришевич О. В. Психологічні аспекти розв'язання конфліктів у слідчій діяльності : МВС України : автореф. дис. ... к.ю.н. : 19.00.06. – К., 2002. – 19 с.
6. Назаров В. В. Виникнення кримінально-процесуальних конфліктів та способи їх усунення на стадії попереднього розслідування : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.09. – К., 2000. – 18 с.
7. Новікова М. М. Психологічні засади правового компромісу // Держава і право : Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 26. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 266–271.
8. Парфило О. А. Дійове каяття як правовий компроміс у кримінальному процесі // Науковий вісник НАВС. – 2002. – № 2. – С. 232–239.
9. Петришин О. В. Конфлікт та співробітництво // Вісник академії правових наук. – 2004. – № 3 (38). – 24–34
10. Туркота С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві // Право України. – 2001. – № 12. – С. 69–71
11. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.